

МАТЕРІАЛЬНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ СПРАВ ПРО НАДАННЯ НЕПОВНОЛІТНІЙ ОСОБІ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Кондрат'єва Л. А.

ВСТУП

Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності та віднесення цих справ до цивільної юрисдикції (ст. 234 ЦПК) відповідає положенням ст. 12 Конвенції про права дитини¹, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року та ратифікована Україною 27 лютого 1991 року. Відповідно до цієї статті дитина здатна сформулювати власні погляди на предмет спору та висловлювати такі погляди з усіх питань, що її стосуються, а відповідний орган повинен приділити їм належну увагу відповідно до віку і зрілості дитини.

Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ст.ст.3,24 Конституції України). Гарантована державою рівність прав і свобод не повинна залежати від віку людини, який і визначає її правовий статус як суб'єкта права.

Загальна декларація прав людини² констатує, що діти мають право на особливу турботу і захист. Ця теза знаходить підтвердження в Декларації прав дитини³, згідно з якою дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи і належний правовий захист, як до, так і після народження.

Основні засади захисту прав та інтересів неповнолітніх осіб а також їх гарантії досліджували такі відомі вітчизняні науковці як І. Бандурка, О. Бутько, В. Ватрас, Л. Гузь, І. Жилінкова, І. Жукевич, Л. Кондрат'єва, Л. Кривачук, М. Менджул, Г. Світлична, С. Фурса та інші. Питання правового регулювання емансипації неповнолітніх знайшли відображення в працях С. Букшина, О. Голубцової, В. Комарова, Н. Тарусина, Г. Шершеневича. Питанню надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності приділяли увагу низка українських учених, зокрема, О.В. Бермічева, Н.Л. Бондаренко-Зелінська,

¹ Конвенція про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. Дата оновлення: 02.11.2025. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021

² Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

³ Декларація прав дитини. Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

Р.Я. Демків, Ю. А. Дербакова, Н.А.Д'ячкова, І. В.Жилінкова, М.В.Логвінова, Н.О.Ключковська, М.В.Мищенко, О.П. Мілевський, А.О. Мілевська, З.В.Ромовська, І.В.Спасибо-Фатеева, Ж.Л.Чорна. Судовий захист неповнолітніх, зокрема у справах окремого провадження, знаходить відображення в працях М.М. Ясинка. Однак низка питань у цій сфері залишаються дискусійними та потребують детального аналізу.

1. Інститут емансипації в цивільному праві (матеріальний аспект)

Перш ніж перейти до аналізу поняття «емансипація», слід визначитись з поняттям «дитина». Як вказує І. Бандурка⁴, у сімейному та цивільному законодавстві поняття «дитина» вживають з різним змістом. За Сімейним Кодексом України (далі СК) дитиною є особа, яка не досягла повноліття. У більшості сімейних правовідносин не має значення обсяг право- та дієздатності дитини. У цивільному праві поняття «дитина» вжито у значенні особи, яка перебуває у кровному спорідненні першого ступеня по прямій лінії з іншими особами (батьками). А основне значення надається право- та дієздатності фізичної особи, які змінюються з повноліттям особи. Як зазначає І. І. Волкова «Сімейний кодекс не містить терміну «дитина», однак йде через визначення правового статусу дитини. В свою чергу Цивільний кодекс України (далі ЦК) також не містить визначення терміну «дитина» але йде через обсяг дієздатності»⁵. Н. В. Ортинська, наприклад, вважає, що проблеми соціалізації, тобто те, як індивід стає особою і суб'єктом в процесі взаємодії з навколишніми, ставлять перед суспільством питання про його майбутнє, що визначає не тільки спосіб входження людини в суспільство, але й згуртованість, здатність до оновлення і розвитку, нарешті, виживання саме цього суспільства⁶.

На думку Д. Єрмоленко⁷, свідомість молодшої людини, починаючи навіть з нижньої межі малолітнього віку (14 років), вже готова до сприйняття складних феноменологічних правових явищ, до адекватного їх відображення, до формування соціально-правових установок та орієнтацій як внутрішніх регуляторів поведінки. Більше того, орієнтації й установки, що виникають у людини саме в молодому віці, визначають її поведінку впродовж усього життя. Основною ж особливістю правової ідеології молоді є її постійна трансформація, яка відбувається паралельно з розвитком самої особистості молодшої людини.

⁴ Бандурка І. О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозалежність : моногр. / І. О. Бандурка. Х. : Золота миля, 2014. С.18

⁵ Волкова І.І. ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДИТИНА» В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ. Держава та регіони Серія: Право. 2021. № 2 (72). С. 149

⁶ Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: автореф. Дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 2017. 39 с.

⁷ Єрмоленко Д. О. Правосвідомість молоді: теоретико-правові засади : моногр. / Д. О. Єрмоленко. Запоріжжя : КПУ. 2012. С. 160

Потреба достроково визнавати деяких неповнолітніх повноцінними учасниками цивільних правовідносин, на думку Н. М. Павлюка⁸, зумовлена реаліями сучасного світу, що швидко розвивається, який вимагає від людини бути гідним і успішним членом суспільства.

Надання фізичній особі повної цивільної дієздатності призводить до зміни правового статусу неповнолітньої особи, який повинен здійснюватися в порядку, що гарантує захист прав, свобод чи інтересів неповнолітнього.

Структурним елементом правового статусу фізичної особи, зокрема неповнолітньої особи, є цивільна правоздатність, цивільна дієздатність та обсяг суб'єктивних прав, свобод та інтересів, а також юридичних обов'язків суб'єкта права. В основу правового становища покладені права та свободи людини. Визначаючи правовий статус особи, поряд з правоздатністю та дієздатністю слід говорити про систему персоніфікованих прав та обов'язків, як його індивідуалізуючих елементів, що дозволяють визначити правовий статус кожного громадянина окремо. Зважаючи на це, ми приєднуємось до позиції тих вчених, які стверджують, що правовий статус особи служить для цілісної та об'єктивної характеристики особистості як суб'єкта права, виявлення ступеня їх свободи та рівня правової захищеності у суспільстві⁹. Виходячи із викладеного, слід констатувати, що цивільна дієздатність як складова правового статусу неповнолітньої особи, є однією із основних властивостей, що характеризує особистість у правовій державі. Набуття цивільної дієздатності особою пов'язане з досягненням нею певного віку.

Ще в період Римської імперії існувала процедура звільнення дитини від батьківської влади, яка дійшла до нас як процедура емансипації. Як зазначає І.В. Жилинкова, у зарубіжному праві термін «емансипація» зберіг своє першочергове значення і розглядається як звільнення особи від опіки та піклування з боку батьків та набуття нею здатності своїми діями набувати права та обов'язки, тобто набуття особою повної цивільної дієздатності¹⁰. Із зазначеного можна зробити висновок, що «емансипація» має розглядатися як нормативний регулятор, що зумовлюється розвитком економіки в державі та біосоціальної природи людини. Наявність інституту емансипації однозначно викликана необхідністю розширенням прав, свобод та обов'язків неповнолітніх з урахуванням їх фізичного, розумового, соціального розвитку та свідомості, можливості адекватно сприймати та оцінювати реалії повсякденного життя.

Так, на думку Ю. А. Дербакової¹¹, існує повна дієздатність або дієздатність в повному обсязі, що виникає з настанням повноліття, тобто після досягнення 18 років, або в результаті емансипації чи вступу в шлюб. Протистоїть повній

⁸ Павлюк Н.М. Цивільно-правовий інститут емансипації неповнолітніх: доктринальні підходи до розуміння сутності. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Ужгород. 2022. С. 56-60

⁹ Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: Наук.-практ. ко-мент. К.: Вид. Фурса С. Я. КНТ. 2006. С. 627.

¹⁰ Жилинкова І. В. Правовые аспекты эмансипации несовершеннолетних. Проблемы законности. Харків. 2000. № 41. С. 76-77

¹¹ Дербакова Ю.А. Цивільна правосуб'єктність неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Одеса. 2014. С 8. URL: <http://surl.li/orwvj>

дієздатності дієздатність неповнолітніх, що розрізняється, на думку авторки, за своїм обсягом та змістом залежно від віку неповнолітнього. Далі авторка продовжує, що існує дієздатність малолітніх і неповнолітніх у віці від 14 до 18 років. При цьому дієздатність неповнолітнього не визначається законодавством ні обмеженою, ні відносною, ні частковою.

Як справедливо зазначає З. В. Ромовська, « надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності- це добре і погано, адже добре тому, що завдяки цьому усуваються перешкоди на шляху повної соціальної активності; погано тому що неповнолітній стає самостійним суб'єктом ризику та відповідальності, втрачаючи можливість часткового перенесення їх на плечі батьків, піклувальника»¹². У зв'язку із зазначеним, авторкою робиться висновок, що до надання повної цивільної дієздатності неповнолітньому слід підходити виважено і обережно.

Інститут емансипації став новим явищем для цивільного законодавства України. Його необхідність була обумовлена економічними реформами та ментальністю особливо молодого покоління. В разі емансипації неповнолітня особа переходить з категорії громадян, що володіють частковою цивільною дієздатністю в категорію суб'єктів повністю дієздатних і тому в цивільно-правових відносинах вона прирівнюється до повнолітніх громадян, зберігаючи при цьому свій соціальний статус. Слід погодитись з думкою Н.О. Крючківської, яка вважає, що необхідність у правовому врегулюванні надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі була зумовлена насамперед переходом до ринкової економіки, потребою узгодити законодавчі норми щодо обсягу цивільної дієздатності неповнолітньої особи та її можливості бути самостійним учасником цивільних правовідносин¹³.

З моменту закріплення емансипації минуло понад 20 років, проте аналіз судової практики впродовж цього строку, на думку Н.О. Крючківської, підтверджує, що лише деякі підстави набуття повної цивільної дієздатності застосовуються на практиці та є об'єктивними закономірними причинами для прирівняння неповнолітнього за правовим статусом до повнолітньої особи.

Правове значення емансипації насамперед полягає у тому, що неповнолітньому більше не потрібно одержувати згоду батьків (усиновлювачів або піклувальника) на вчинення правочинів, які він не міг відповідно до діючого законодавства укладати самостійно до набуття повної дієздатності. Окрім цього, батьки (усиновлювачі, піклувальник) емансипованої особи не несуть відповідальності за її зобов'язаннями. Виняток становлять лише випадки, коли неповнолітній, який набув повної цивільної дієздатності, не має майна, достатнього для відшкодування завданої ним шкоди, – у такому випадку відповідно до ч.2 ст. 1180 ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі батьками (усиновлювачами, піклувальниками) неповнолітнього, але лише за умови, якщо зазначені особи дали згоду на набуття неповнолітнім повної цивільної дієздатності та не зможуть довести, що

¹² Ромовська З.В. Українське цивільне право. Право власності. Академічний курс: підручник. Київ : Правова Єдність. 2010. С. 150

¹³ Ключківська Н. Підстави та порядок надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі. Підприємництво, господарство і право. Київ. 2018. № 7. С. 16–21

шкоду було завдано не з їхньої вини. Обов'язок батьків (усиновлювачів, піклувальника) відшкодувати шкоду припиняється з досягненням особою, яка завдала шкоду, повноліття.

Цитована вище Ю. А. Дербакова зазначає, що для визначення дієздатності особи в якості елемента її дієздатності необхідно розглядати не тільки здатність укладати правочини, але і здатність до скоєння інших самостійних юридичних дій. При цьому, на думку авторки, необхідно враховувати, що дієздатністю неповнолітніх охоплюється вчинення юридичних вчинків і цілеспрямованих юридичних дій, які закон прямо дозволяє здійснювати неповнолітнім¹⁴.

Для повного розпорядження своїм майном неповнолітня особа повинна бути учасником цивільних правовідносин, самостійно вчиняти правочини, вступати в правовідносини з іншими суб'єктами права. Для цього особа повинна бути наділена правоздатністю та дієздатністю. Щодо правоздатності, то особа наділяється нею ще з народження, а припиняється правоздатність зі смертю особи. А здатність особисто вчиняти юридичні дії, відповідати за заподіяну майнову шкоду, невиконання договірних обов'язків пов'язані з дієздатністю особи, оскільки вона є юридичним засобом вираження свободи, свідомості, особистості у сфері майнових та особистих немайнових правовідносин. Відповідно до статті 30 ЦК, для участі в цивільних правовідносинах особисто неповнолітня особа повинна розуміти значення своїх дій, керувати ними та нести самостійну відповідальність за завдану шкоду. Саме ці факти, на думку законодавця, свідчать про зрілість психіки неповнолітньої особи та здатність самостійно набувати цивільні права та юридичні обов'язки, реалізовувати їх та нести відповідальність за їх невиконання.

Отже, цивільну дієздатність слід розглядати як правовий стан фізичної особи, що зумовлений сукупністю властивостей, які свідчать про її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав та самостійно їх реалізовувати, а також своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Таке розуміння правової природи та сутності цивільної дієздатності дозволяє органу опіки та піклування або суду відповісти на питання щодо її наявності або відсутності у фізичної неповнолітньої особи, обсягу, підстав та порядку її набуття.

Повна цивільна дієздатність може не лише набуватися фізичною особою до досягнення нею 18 років, тобто до досягнення повноліття, а й надаватися їй у випадках та у порядку, передбачених чинним законодавством, шляхом ухвалення відповідного рішення уповноваженими органами. Про необхідність розмежовувати поняття надання та набуття повної цивільної дієздатності говорить Н.О. Ключковська, яка вважає, що момент виникнення повної цивільної дієздатності в разі надання повної цивільної дієздатності залежить від акта компетентного органу, а саме рішення органу опіки та піклування або рішення суду, що набрало законної сили. У разі набуття повної цивільної

¹⁴ Дербакова Ю.А. Цивільна правосуб'єктність неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Одеса. 2014. С. 8. URL: <http://surl.li/orwwj>

дієздатності воно виникає з моменту реєстрації шлюбу або з моменту реєстрації неповнолітньої особи підприємцем¹⁵.

Виходячи з наведеного, можна зробити висновок, що емансипація неповнолітньої особи відбувається шляхом: **1. набуття неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності на підставі зазначених у законі юридичних фактів; 2. надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності рішенням уповноваженого адміністративного органу або суду у випадках, передбачених законом.**

Залежність обсягу цивільної дієздатності особи від її віку сягає корінням ще в римське право та знаходить відображення в законодавстві багатьох країн світу. Потреба достроково визнавати деяких неповнолітніх повноцінними учасниками цивільних правовідносин, на думку Н. М. Павлука¹⁶, зумовлена реаліями сучасного світу, що швидко розвивається, який вимагає від людини бути гідним і успішним членом суспільства.

Виходячи із зазначеного, слід визнати, що необхідність захисту прав та інтересів неповнолітніх з боку держави зумовлена їх віком, що дозволяє у повному обсязі здійснювати належні їм права та застосовувати правові засоби їх захисту. Неповнолітня особа до досягнення свого повноліття знаходиться на шляху становлення, формування гармонійної особистості та усвідомлення себе як самостійного суб'єкта різноманітних правових відносин.

Відповідно до чинного законодавства цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Повною цивільною дієздатністю наділена особа, яка досягла 18 років, тобто досягла повноліття. Разом з тим, цивільним законодавством передбачена можливість надання повного обсягу цивільної дієздатності до досягнення повноліття.

У визначених ЦК випадках повну цивільну дієздатність можуть набутися чи отримати особи, яким ще не виповнилось вісімнадцяти років. Такими випадками є : 1. реєстрація шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття; 2. працевлаштування особи, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором; 3. народження дитини у неповнолітньої особи, яка записана матір'ю або батьком дитини; 4. бажання неповнолітньої особи займатись підприємницькою діяльністю.

Так, у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. У разі, якщо шлюб припинено до досягнення особою повноліття, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається за особою. Набута особою повна цивільна дієздатність зберігається також у випадку визнання шлюбу недійсним з підстав, що не пов'язані з протиправною поведінкою неповнолітньої особи.

Відповідно у другому та третьому випадках повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи на підставі письмової згоди батьків, усиновлювачів або піклувальника. Якщо такої згоди з боку перелічених осіб

¹⁵ Ключковська Н.О. Там само. С. 17.

¹⁶ Павлюк Н.М. Цивільно-правовий інститут емансипації неповнолітніх: доктринальні підходи до розуміння сутності. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Ужгород. 2022. С. 56-60.

немає, то повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду в порядку цивільного судочинства.

Повна цивільна дієздатність надається також фізичній особі, яка досягла 16 років і висловила бажання займатися підприємницькою діяльністю. Підставою є заява неповнолітньої особи та письмова згода на це батьків, усиновлювачів, піклувальника або органу опіки та піклування. В такому випадку фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. Отже, в сучасних умовах розвинутої ринкової економіки виникає можливість займатись підприємницькою діяльністю у різних сферах життя. Така можливість виникає не тільки у свідомих дорослих осіб, а досить часто також і у неповнолітніх осіб, рівень емансипації яких досить високий.

Окрім цього, слід звернути увагу на ще один прошарок неповнолітніх осіб, а саме тих, наприклад, хто займається спортом та бальними танцями на професійному рівні. Сьогодні соціальні мережі переповнені інформацією про наших талановитих спортсменів, які досить успішно виступають на всесвітньовідомих змаганнях, в яких досить часто стають переможцями. Ними захоплюються громадяни різних країн, розуміючи, який нелегкий шлях вони подолали в умовах війни в Україні для досягнення своєї мети. Перемога в змаганнях такого рівня передбачає відповідну матеріальну нагороду. І тут цілком логічним є питання щодо розпорядження неповнолітньою особою такими коштами. На думку автора, цю категорію осіб теж слід окремо закріпити в цивільному законодавстві та встановити підстави та умови надання таким особам повної цивільної дієздатності щодо розпорядження їхніми коштами. Їхню спортивну активність аж ніяк не можна назвати підприємницькою діяльністю.

Отже, повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі до досягнення нею повноліття у разі реєстрації нею шлюбу, реєстрації її як підприємця, якщо вона працює за трудовим договором або записана матір'ю чи батькам дитини. Ці підстави передбачені статтями 34,35 ЦК. Зокрема, у разі реєстрації шлюбу неповнолітньої особи, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. В такому випадку набуття повної цивільної дієздатності відбувається автоматично.

Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків, усиновлювачів, піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі неповнолітня особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. Якщо письмової згоди на це батьків, усиновлювачів, піклувальника або органу опіки та піклування немає, то надання повної цивільної дієздатності за рішенням суду не допускається.

Неповнолітній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, може бути надана повна цивільна дієздатність за її заявою до органу опіки та піклування. Орган опіки та піклування за наявності письмової згоди на це батьків, усиновлювачів, піклувальника приймає рішення про надання повної цивільної

дієздатності неповнолітній особі. До цієї категорії справ можна віднести також і справи про надання особі, яка досягла 16 років, права на шлюб за рішенням суду, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам ч.2 ст.23 СК). Моментом набуття повної цивільної дієздатності є реєстрація шлюбу.

Отже, за наявності згоди батьків, усиновлювачів або піклувальника надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності здійснюється в адміністративному порядку за рішенням органу опіки та піклування. Таке рішення відповідно до ст. 34 Закону України від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні»¹⁷ приймається виконавчим органом сільської, селищної, міської ради. І тільки за відсутності письмової згоди батьків, усиновлювачів, піклувальника здійснюється в судовому порядку, передбаченому статтями 301-304 Цивільного процесуального кодексу (далі ЦПК).

Як справедливо зазначає О.О. Голубцова, емансипація, яка здійснюється в судовому порядку, вносить зміни у відносини між неповнолітнім і його батьками (усиновлювачами, піклувальником) та припиняє відносини піклування¹⁸.

У загальному вигляді, на думку Н. В. Ортинської, емансипація може розглядатись як набуття особою цивільної дієздатності у повному обсязі. Однак на відміну від самої дієздатності (як здатності особи своїми діями набувати для себе цивільних прав та обов'язків) емансипація не є здатністю або властивістю, що притаманна самій особі, а є процесом набуття особою цих якостей. У зв'язку з цим поняття «емансипація» пов'язане з визначенням таких моментів, як процедура, час та умови набуття особами цивільної дієздатності у повному обсязі¹⁹. Мова йде, безперечно, про адміністративну та судову процедуру.

2. Особливості розгляду та вирішення справ про надання особі повної цивільної дієздатності (процесуальний аспект)

Реалізувати себе, свої права в повній мірі неповнолітні можуть шляхом закріплених в Конституції України, міжнародних актах та галузевому законодавстві юридичних механізмів, пов'язаних із захистом з боку держави, власної родини, суспільства в цілому. Одним із найефективніших механізмів захисту прав неповнолітнього є судова форма захисту.

Відповідно до п.2 ч.2 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу (далі ЦПК), суд розглядає справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності в порядку окремого провадження. Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності та віднесення цієї категорії справ до юрисдикції суду (ст.35 ЦК, ст. 234 ЦПК) втілює та відображає положення статті 12

¹⁷ Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" : чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 20 травня 2024 року. Офіційний текст. К.: Алерта, 2024. 108 с.

¹⁸ Голубцова О. О. Емансипація як категорія справ про зміну правового статусу фізичної особи в порядку окремого провадження / О. О. Голубцова // Часопис цивілістики : наук.-практ. журн. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Є. О. Харитонов (заст. голов. ред.), К. Г. Некіт (відп. секр.) [та ін.]. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 34. С. 86-89.

¹⁹ Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: автореф. Дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 2017. 39 с.

Конвенції про права дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року, відповідно до якої дитині, здатній сформулювати власні погляди з усіх питань, що її стосуються, приділяється належна увага згідно з її віком та зрілістю²⁰.

Окреме провадження- це один з трьох видів проваджень у суді першої інстанції, в якому розглядається визначене ст. 293 ЦПК коло справ, загальною рисою яких є відсутність у них спору про право і метою яких є встановлення юридичного факту чи стану. Судовий розгляд кожної категорії справ окремого провадження має свої істотні процесуальні особливості. За загальним правилом всі справи цього виду провадження розглядаються судом одноособово, окрім справ, в яких мова йде про обмеження свободи людини. При розгляді таких категорій справ суддя діє в процесі разом із двома присяжними (ч.4 ст.293 ЦПК). На відміну від справ позовного провадження, розглядаючи справу, суд зобов'язаний вживати заходи щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи. З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази для їх дослідження і оцінки.

Справи окремого провадження розглядаються за процесуальними правилами, що і справи позовного провадження. Однак відсутність в них спору про право цивільне, обумовлює встановлення для них деяких процесуальних особливостей. Так, справи окремого провадження порушуються за заявою, в якій міститься вимога до суду, а отже, є непозовним і одностороннім, в якому не міститься ні матеріально-правових вимог, ні адресатів такої вимоги.

Односторонність форми окремого провадження і визначає його процесуальні особливості. Так, на відміну від позовного провадження в окремому провадженні відсутній принцип змагальності та властиві лише йому межі судового розгляду. Безспірне одностороннє окреме провадження характеризується також і обов'язковою участю в ньому заявника і заінтересованих осіб. Судові рішення у справах не підлягають примусовому виконанню, але є підставою для оформлення майнових або особистих немайнових прав громадян. Обставини, встановлені рішенням суду в справі, можуть бути оскаржені шляхом пред'явлення позову в загальному порядку.

Справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду і по них неможливо укласти мирову угоду²¹.

Якщо хоч один із батьків заперече проти надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності або з тих чи інших причин не надав до органів опіки та піклування своєї згоди в письмовій формі, тоді вважається, що такої згоди батьків немає. Слід звернути увагу на те, що згоди іншого з батьків не вимагається, якщо другий з батьків помер, позбавлений батьківських прав, визнаний безвісти відсутнім чи оголошений померлим, що під час воєнного стану є цілком ймовірним. Ці факти підлягають обов'язковому підтвердженню

²⁰Конвенція про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. Дата оновлення: 02.11.2024. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021

²¹ Узагальнення судової практики щодо розгляду справ по цивільних справах окремого провадження за 1 півріччя 2013 року Вінницьким районним судом Вінницької області. URL: <https://vnr.vn.court.gov.ua/sud0203/analiz/65291/>

в письмовій формі відповідним адміністративним органом. Як вирішується подібні ситуації розглянемо на прикладі із судової практики.

З цієї позиції цікавою видається судова справа № 550/976/24 Чутівського районного суду Полтавської області від 9 вересня 2024 року²². Так, до суду звернулася неповнолітня особа про надання їй повної цивільної дієздатності. Відповідно до розпорядження голови Чутівської районної державної адміністрації від 22.09.2015 року № 157 особі надали статус дитини, позбавленої батьківського піклування, оскільки його мати була позбавлена батьківських прав щодо нього. Відомості про батька в його документах про народження записані за заявою матері відповідно до ч.1 ст.135 СК. Відповідно до рішення Чутівського районного суду від 28.08.2015 року над заявником була встановлена опіка, та опікуном призначено родичку неповнолітнього, яка після досягнення ним 14-річного віку стала його піклувальником без прийняття окремого рішення всупереч ст. 76 ЦК. У зв'язку зі смертю піклувальника піклування над заявником було припинено рішенням Чутівського районного суду Полтавської області від 02.08.2021 року. З 01.09.2021 року по 19.06.2024 року заявник навчався в професійному училищі. Функції піклувальника щодо неповнолітнього виконувала адміністрація закладу. У червні 2024 року заявник закінчив навчання. У зв'язку із закінченням, піклування навчального закладу над заявником припинилося. З 07.08.2024 року неповнолітній почав офіційно працювати на посаді різноробочого в магазині, та оскільки йому вже виповнилось 16 років, він мав право на надання йому повної цивільної дієздатності. Наділення його цим статусом дозволило б неповнолітньому оформити соціальну допомогу, зареєструвати місце проживання, відкрити рахунок у банківській установі, отримати медичну допомогу та інше.

У зв'язку з цим 08.08. 2024 року неповнолітній звернувся до органу опіки та піклування виконавчого комітету Чутівської селищної ради Полтавської області із заявою про надання йому повної цивільної дієздатності та отримав відмову по причині відсутності згоди батьків, усиновлювачів, піклувальника на зміну статусу неповнолітнього. Враховуючи неможливість надання повної цивільної дієздатності органом опіки та піклування з причини відсутності згоди батьків та з метою забезпечення найкращих інтересів неповнолітнього виконавчий комітет Чутівської селищної ради вважав за доцільне та таким, що відповідає інтересам неповнолітнього, звернення заявника до суду, про що складено протокол. Така заява була подана до суду. Заявник в судове засідання не з'явився, надав заяву про розгляд справи без його участі, заявлені вимоги підтримав та просив їх задовольнити. Представник заінтересованої особи виконавчого комітету в судове засідання не з'явився, заявив клопотання про розгляд справи без його участі, проти задоволення заяви не заперечував. Орган опіки та піклування в судове засідання теж не з'явився, що неприпустимо з огляду на складність цієї категорії справ, враховуючи залишення неповнолітнього без батьківської опіки.

²² Рішення № 121596320 від 09.09.2024 , Чутівський районний суд Полтавської області – справа № 550/976/24 URL: <https://ct.pl.court.gov.ua/sud1630>

Враховуючи викладене, суд дійшов висновку, що наведені заявником обставини, а саме: позбавлення матері батьківських прав щодо неповнолітнього, а також його офіційне працевлаштування є об'єктивними та підтвержені належними доказами, і, відповідно до положень ч.1 ст.35 ЦК, можуть бути враховані судом при ухваленні рішення про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. Як бачимо, відсутність згоди батьків у такій ситуації не стала перешкодою для правильної оцінки суду реальних обставин справи.

Отже, під згодою батьків щодо надання неповнолітньому повної цивільної дієздатності слід розуміти згоду обох батьків (як матері, так і батька), що оформляється в письмовій формі, за умови, що обидва живі та ніхто з них не позбавлений батьківських прав.

Таким чином, наявність письмової згоди батьків (усиновлювачів або піклувальника) є підставою для надання особі органом опіки та піклування повної цивільної дієздатності (адміністративний порядок). В разі відсутності згоди з боку обох батьків, застосовується судовий порядок надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі.

Відсутність згоди батьків (якщо вони живі і не позбавлені батьківських прав щодо дитини) робить можливим звернення неповнолітньої особи до суду особисто або через представника. Заява подається особою за місцем свого проживання. Підсудність справи про надання неповнолітній особі- громадянину України, який проживає за її межами, повної цивільної дієздатності визначається за клопотанням заявника ухвалою Верховного Суду (ст. 301 ЦПК). Заява повинна відповідати вимогам, встановленим ст. 302 ЦПК, в якій повинні бути викладені дані про те, що неповнолітня особа працює за трудовим договором або є матір'ю чи батьком дитини відповідно до актового запису цивільного стану (ст. 302 ЦПК). Викладені обставини повинні бути підтвержені письмовими доказами, а саме: трудовим договором або свідоцтвом про народження дитини. Обов'язково також вказати, що законні представники неповнолітнього не дають письмової згоди на надання повної цивільної дієздатності неповнолітньому в адміністративному порядку.

Дана категорія справ розглядається судом за участю заявника, одного або обох батьків, усиновлювачів або піклувальника, а також представників органу опіки та піклування. Участь представника органу опіки та піклування законодавець визнає в судовому засіданні обов'язковою (ст.303 ЦПК).

Під час розгляду справи в судовому засіданні встановлюються обставини, що мають матеріально-правове значення для надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі. Ними є : досягнення неповнолітньою особою

16-ти років (свідоцтво про народження), робота за трудовим договором (наказ про прийняття на роботу), актовий запис про народження дитини, а також відмова законних представників неповнолітнього на емансипацію в адміністративному порядку. Таких доказів, на думку С. В. Дяченко та В.О. Сидорчук²³, недостатньо для остаточного рішення суду, необхідні інші

²³ Дяченко С.В., Сидорчук В.О. Верховенство права: науковий погляд, нормативне закріплення, судова практика. Юридичний бюлетень. Випуск № 6. 2018. С. 71–77

суттєво значущі докази, які в їх сукупності дають повне уявлення про той чи інший юридичний факт, ті сукупні наслідки, що супроводжують такі факти. На їх думку, така вимога є проявом принципу верховенства права, оскільки втілений у юридичному процесі, він виражається у формуванні та здійсненні таких правових процедур, які забезпечують суб'єкту права реальну можливість прийти до юридичного вирішення життєво важливого конфлікту на ідеях свободи, справедливості та формальної рівності.

На думку авторки статті, для надання особі повної цивільної дієздатності недостатньо встановити тільки зазначені в ст. 35 ЦК підстави та факти, що їх підтверджують. Виходячи з легального визначення цивільної дієздатності фізичної особи, предмет доказування у цих справах становлять також факти, що свідчать про наявність у неповнолітньої особи волі, достатнього рівня зрілості та свідомості, необхідних для здійснення дій, спрямованих на набуття цивільних прав та юридичних обов'язків, а також її здатність усвідомлювати наслідки цих дій та нести самостійну відповідальність за їх вчинення. Доречним у таких випадках є залучення до участі у справі фахівців у галузі психології та педагогіки для визначення рівня розумової, психічної та моральної зрілості неповнолітньої особи.

Слушною є думка науковців, які вважають, що при ухваленні рішення про емансипацію слід враховувати психосоціальний критерій, за допомогою якого можна з'ясувати, чи дозволяє психічний розвиток дитини, рівень її життєвого досвіду брати участь у цивільному обороті без допомоги батьків, виявити мотиви подання заяви неповнолітньою особою про надання їй повної цивільної дієздатності, встановити, чи є волевиявлення підлітка вільним та усвідомленим.²⁴ Ухвалюючи судові рішення, суду слід враховувати ще й майновий стан неповнолітнього. Особливо це стосується набуття повної цивільної дієздатності з підстави зайняття неповнолітнім підприємницькою діяльністю. Адже цей вид діяльності може нести фінансові ризики, в тому числі ризик щодо відшкодування шкоди, завданої своїми діями або бездіяльністю. Відповідно до статті 1180 ЦК шкода завдана неповнолітньою особою після набуття нею повної цивільної дієздатності, відшкодовується особою на загальних підставах.

Розглянувши заяву по суті, суд ухвалює рішення, яким задовольняє або відмовляє у задоволенні вимоги заявника (ч.1 ст. 304 ЦПК). У разі задоволення заявленої вимоги неповнолітній особі надається повна цивільна дієздатність після набрання рішенням суду законної сили. Рішення суду після набрання ним законної сили надсилається органам опіки та піклування (ч.3 ст.304 ЦПК). Якщо над неповнолітньою особою було встановлено піклування, таке рішення суду є підставою для його припинення. Якщо судом було відмовлено в задоволенні заяви, таке рішення може бути оскаржене в загальному порядку.

Моментом надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності є набрання рішенням суду законної сили. Після надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, така особа може бути обмежена чи

²⁴ Коссак В.М., Лемик Р.Я., Навроцька Ю.В., Сенік С.В. Цивільне процесуальне право України. К. 2020. С.7 752 с.

позбавлена цивільної дієздатності лише в судовому порядку, в передбачених законом випадках.

Разом з тим слід пам'ятати, що в окремих виключних випадках, закон пов'язує набуття деяких цивільних прав та обов'язків з досягненням певного віку, тому навіть надання повної цивільної дієздатності неповнолітньому для їх реалізації недостатньо. Наприклад, право на створення фермерського господарства має громадянин, який досяг 18 років (ч.1 ст.5 Закону України «Про фермерське господарство»).

Незважаючи на позитивні тенденції в судовому порядку надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, Н. А. Д'ячкова та Є. Кугот вважають, що норми цивільного і цивільного процесуального законодавства в певних ситуаціях не узгоджуються. На їх думку, ст. 301 ЦПК встановлює, що заява про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності може бути подана лише у випадках, передбачених ЦК, особливо, яка досягла 16 років. В той час, коли норма ст. 35 ЦК надає таке право особі, яка досягла 14 років, якщо вона записана матір'ю чи батьком дитини²⁵. Тут авторам можна заперечити, оскільки стаття 35 ЦК зазнала певних змін. Згідно ч. 1 ст. 35 чинного ЦК повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і записана матір'ю чи батьком дитини. Така ж норма зазначена в ст. 301 ЦПК, а саме: заява неповнолітньої особи, яка досягла шістнадцятирічного віку, подається до суду за місцем її проживання. Проаналізуємо та визначимо процесуальні особливості розгляду та вирішення справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності та їх правові наслідки.

Як зазначалось в попередньому розділі, з емансипацією пов'язані зміни в цивільних, сімейних та інших правах неповнолітнього. Особливий цивільно-правовий статус емансипованого неповнолітнього визначається шляхом дозволу або заборони володіти тими чи іншими суб'єктивними правами та обов'язками. Саме визначений обсяг конкретних прав і обов'язків, які він може у відповідності до законодавства реалізувати на практиці, розкриває зміст емансипації²⁶. Реєстрація шлюбу неповнолітнім та отримання ним у зв'язку з цим повної цивільної дієздатності в національній парадигмі цивільного права не розцінюють як емансипацію, апелюючи до того, що в цьому разі виникнення повної цивільної дієздатності є наслідком укладення шлюбу і відбувається автоматично²⁷. Проілюструємо особливість цієї категорії справ на конкретному прикладі із судової практики.

Так, неповнолітня заявниця звернулася до Фастівського міськрайонного суду Київської області із заявою, в якій просила суд знизити їй шлюбний вік для реєстрації шлюбу та надати дозвіл на реєстрацію такого шлюбу. В своїй заяві вона пояснила, що на даний час їй виповнилось 17 років і навчається вона

²⁵ Д'ячкова Н.А., Кугот Є.С. Емансипація неповнолітніх за цивільним законодавством України. Право і безпека. К. 2012. № 3 (45). С. 297–301.

²⁶ Павлюк Н.М., Карпюк А.О. Інститут цивільної емансипації осіб неповнолітнього віку: компаративне дослідження. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025 Серія ПРАВО. Випуск 88: частина 1 С.348-352 С. 352.

²⁷ Мілевський О., Мілевська А. Інститут емансипації за римським та сучасним цивільним правом. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 5. С. 60.

у 12 класі Фастівського закладу середньої освіти. Реєстрація шлюбу відповідає її інтересам, так як вона на даний час вагітна, термін вагітності складає 29 тижнів. Батьки ж не заперечують проти укладання нею шлюбу. Майбутній чоловік неповнолітньої на час пред'явлення заяви знаходиться на військовій строковій службі.

Під час підготовки справи до судового розгляду судом було встановлено, що рішенням виконавчого комітету Фастівської міської ради від 17.12.2021 року заявниці було надано повну цивільну дієздатність у зв'язку з тим, що вона народила хлопчика та записана матір'ю дитини. Але згодом рішенням Фастівського міськрайонного суду Київської області від 27 жовтня 2022 року у справі № 381/1922/22, яке набрало законної сили, заявницю було позбавлено батьківських прав щодо її малолітнього сина. Як бачимо, заявниця набула повної цивільної дієздатності у зв'язку із народженням дитини в адміністративному порядку, а майже через рік була позбавлена батьківських прав щодо своєї дитини рішенням суду. В тексті рішення, на жаль, не зазначається, чи саме з батьком своєї дитини заявниця хоче одружитися, у зв'язку з чим і звернулася до суду. Логічним є припустити, що це батько її ще ненародженої дитини.

Представник заінтересованої особи Служби у справі дітей та сім'ї Фастівської міської ради в судовому засіданні повідомив, що заявниця у 15 років народила дитину, відносно якої вона була позбавлена батьківських прав. Саме факт народження дитини і став підставою для надання їй повної цивільної дієздатності. Представник цього органу заперечував проти задоволення заяви неповнолітньої щодо надання їй права на шлюб, оскільки вона, на його думку, досить легковажно ставиться до сімейного життя і така дія не може відповідати її інтересам.

Як зазначається в п.2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 року за № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя»²⁸, заява про надання права на шлюб розглядається за участі у справі одного або обох батьків (усиновлювачів або піклувальника) неповнолітньої особи, особи, з якою передбачається реєстрація шлюбу, а також інших заінтересованих осіб.

Слід звернути увагу на положення цієї постанови, згідно з яким заперечення батьків / піклувальників щодо надання права на шлюб не є підставою для відмови в задоволенні заяви, оскільки головним критерієм для задоволення заяви про надання права на шлюб є встановлення судом факту про відповідність такого права інтересам заявника. Разом з тим, резолютивна частина рішення повинна відповідати вимогам ч.2 ст. 223 СК, згідно з якою суд надає право на шлюб, а не знижує шлюбний вік, а також зазначає прізвище, ім'я та по батькові особи, право на шлюб з якою надається судом.

Суд в конкретній справі, заслухавши пояснення учасників справи, дослідивши подані документи, на яких ґрунтувалась заява, об'єктивно оцінивши

²⁸ Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 року за № 11 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text>

докази, що мали юридичне значення для розгляду справи і вирішивши заяви по суті, дійшов до висновку про відмову в задоволенні заяви. Свою відмову суд аргументував тим, що неповнолітня заявниця набула повної цивільної дієздатності у зв'язку із народженням дитини. Виходячи із положення ч.4 ст.35 ЦК, повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі її цивільні права та обов'язки. Слід зауважити, нормами національного законодавства не передбачені випадки скасування чи втрати повної цивільної дієздатності, наданої в порядку ч.ч. 1,2 ст. 35 ЦК у разі позбавлення особи батьківських прав до досягнення нею 18 років. Отже, суд зробив висновок про те, що на час розгляду справи заявниця є особою, якій надано повну цивільну дієздатність, що поширюється на усі цивільні права та обов'язки, в тому числі і на реєстрацію шлюбу. Виходячи з цього заявниця не позбавлена можливості зареєструвати шлюб у загальному порядку. Її посилення на відмову органу реєстрації актів цивільного стану в реєстрації шлюбу суд до уваги не прийняв, оскільки такої відмови заявниця суду не надала. Суд додатково зазначив, що заявниця не позбавлена можливості звернутися до відділу реєстрації актів цивільного стану із відповідною заявою, до якої слід долучити копію рішення виконавчого комітету Фастівської міської ради № 644 від 17.12. 2021 року, згідно з яким заявниці було надано повну цивільну дієздатність.

Отже, можемо зробити висновок, що суд відмовив неповнолітній у задоволенні її заяви, оскільки реалізація її права на шлюб не потребує ухвалення окремого судового рішення²⁹, оскільки вона вже наділена повною цивільною дієздатністю після народження першої дитини. Позбавлення неповнолітньої батьківських прав не позбавляє її повної цивільної дієздатності, яку вона набула у зв'язку з народженням дитини, щодо якої вона цих прав позбавлена. Як бачимо, надання права на шлюб є індивідуальним і стосується конкретної особи і залежить від обставин конкретної справи. Слід також додати, якщо обоє з майбутнього подружжя- неповнолітні, кожен має подати окрему заяву до суду.

Ще одним показовим прикладом захисту прав неповнолітніх осіб, пов'язаних з їх віком та набуттям цивільної дієздатності, може слугувати справа «Z.N. and R.N. v. Switzerland» (No 60119/12), яка розглядалася в Європейському суді з прав людини (далі ЄСПЛ) стосовно двох афганських громадян, які перебували в релігійному шлюбі в Ірані, та емігрували до Швейцарії. Дружині на той момент було 14 років, а чоловікові 18 років. Вони подали клопотання щодо надання притулку в Швейцарії. Проте швейцарське федеральне міграційне управління відхилило їхні претензії, вважаючи, що відповідно до законодавства ЄС, а саме Регламенту ЄС Дублін 11 про «країну першого в'їзду», оскільки це була перша держава ЄС, до якої вони в'їхали, і справа повинна бути розглянута саме там. В результаті розгляду клопотання дружині запропонували покинути Швейцарію, а чоловікові дозволили залишитись в Швейцарії на час розгляду клопотання про надання йому притулку. Під час розгляду цієї справи в ЄСПЛ пара стверджувала, що

²⁹ Рішення № 114930266 від 15.11.2023 , Фастівський міськрайонний суд Київської області – справа № 381/5071/23. URL: <https://yandex.ru/search/?clid=2285101&>

депортація жінки порушує їхнє право на повагу до сімейного життя. Європейський суд з прав людини розглядав питання щодо можливого порушення Швейцарією статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) Конвенції через відмову визнати їхній союз та погрозу вислати їх за межі країни.

Одним із ключових питань в цій справі була оцінка швейцарською владою шлюбу, укладеного за кордоном, що у свою чергу, вимагало інформації та знань в галузі іноземного права, зокрема, що під час розгляду справи іноземне право має застосовуватись таким, яким воно є в країні походження, а отже, відповідно до його тлумачення в тій країні.

Як бачимо, застосування іноземного права передбачає набагато більше, ніж просто відстеження статутного права, воно вимагає, на наш погляд, від суддів дослідження норм іноземного права в дії, про що наголошується в Європейській конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства³⁰.

Такий підхід відповідає як національним нормам, так і міжнародним стандартам. Зокрема, в рішенні ЄСПЛ у справі « Z.H. and R.H. v Switzerland»³¹ зазначається, що право на шлюб регулюється національним законодавством, і кожна країна має забезпечувати дотримання принципу захисту прав дитини. В національній судовій практиці подібний підхід закріплено, зокрема, у постанові ККС ВС від 20.09.2018 у справі № 601/1086/16-ц, в якій наголошується, що при наданні права на шлюб повинні бути дотримані дві умови, а саме: досягнення 16-річного віку та відповідність заявленої вимоги особистим інтересам заявника, що чітко визначено чинним національним законодавством.

Слід зупинитись ще на одній особливості цієї категорії справ. Так, надання права на шлюб з особою, визначеною у рішенні суду, не тягне за собою можливість реєстрації шлюбу з іншою особою, якщо з будь-яких причин шлюб не було зареєстровано. Варто зазначити, що ч. 2 ст. 34 ЦК не визначено правових наслідків набуття повної цивільної дієздатності у разі реєстрації шлюбу (на відміну від припинення шлюбу до досягнення повноліття та визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи). У зв'язку з цим приєднується до рекомендації Ж. Л. Чорної щодо доповнення норми ч. 2 ст. 34 ЦК новим абзацом і викласти її у такій редакції: « Повна цивільна дієздатність набута з моменту реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, поширюється на усі цивільні права та обов'язки». У зв'язку з цим абзаци 2 та 3 ч. 2 ст. 34 вважати відповідно абзацами 3 та 4. Набута повна цивільна дієздатність надає можливість таким особам укладати правочини, як у своїх власних, так і в інтересах своїх дітей³².

³⁰ Європейська конвенція про інформацію щодо іноземного законодавства від 07.06.1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_112#Text

³¹ Z.H. and R.H. v. Switzerland (no. 60119/12) [Article 8], 8 December 2015. URL: <https://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/zh-and-rh-v-switzerlandno-6011912-article-8-8-december-2015>

³² Чорна Ж.Л. Реєстрація шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, як підстава набуття повної цивільної дієздатності Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Ужгород 2025. Випуск № 01. С. 243-248.

Якщо неповнолітня особа у віці від 14 до 16 років народила дитину, записана матір'ю дитини і бажає звернулася до суду із заявою про надання їй повної цивільної дієздатності, оскільки батьки не дають на це згоди, реалізувати це право вона не може, оскільки ст. 301 ЦПК таке право надає особі, яка досягла 16 років. Як правильно зазначає Р.Я. Демків³³, на таку неузгодженість між ЦК та ЦПК в частині регулювання віку особи, з якого в конкретній ситуації можна звернутися до суду, свого часу звернула увагу Н.Л. Бондаренко-Зелінська³⁴. Аналізуючи правосуб'єктність особи ініціювати провадження у вказаній категорії справ, вона констатує, що відповідно до ст. 301(чинного ЦПК), заява про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності може бути подана лише у випадках, передбачених ЦПК, особою, яка досягла 16 років. З іншого боку, відповідно до змісту ст.35 ЦК, повна цивільна дієздатність може бути надана особі із чотирнадцятирічного віку, якщо вона записана матір'ю дитини. Це правило стосується також і батька дитини. У зв'язку з наведеним, виникає правомірне запитання, яким чином особа віком від 14 до 16 років за наявності передбачених законом підстав може ініціювати судове провадження. Такі норми потребують узгодженості на законодавчому рівні.

Дискусійним до цього часу залишається питання щодо надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності у зв'язку з тим, що вона хоче займатись підприємницькою діяльністю. Ми підтримуємо і поділяємо позицію науковців щодо складності цієї категорії справ. С.Я. Фурса³⁵, наприклад, посилаючись на ч.2 ст.35 ЦК, звертає увагу на те, що надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі здійснюється за рішенням органу опіки та піклування, а також за рішенням суду, а не внаслідок «державної реєстрації її як підприємця». Надання повної цивільної дієздатності є підставою для реєстрації підприємницької діяльності, а не навпаки. Підтвердженням такої позиції слугує ч.1 ст.50 ЦК³⁶, згідно з якою право на здійснення підприємницької діяльності має фізична особа з повною цивільною дієздатністю.

Разом з тим, існує протилежна точка зору, яку відстоює Г. О. Світлична³⁷, яка вважає, що у відповідності до ч.3 ст. 35 ЦК особа, яка досягла 16 років, набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця, за наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів),

³³ Демків Р. Я. Особливості надання повної цивільної дієздатності (емансипація) неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини / Демків Р. Я. // Порівняльно-аналітичне право. 2020.- № 1. С. 162.

³⁴ Бондаренко-Зелінська Н.Л. Особливості відкриття провадження у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. Університетські наукові записки. 2009. № 1 (29). С. 61–64. С.61

³⁵ Фурса С. Я. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства / С. Я. Фурса . Юриспруденція : теорія і практика. 2008. № 10(48). С. 62-64.

³⁶ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

³⁷ Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишников, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008 . С.464

піклувальника. Така позиція не може бути підтримана нами, оскільки суперечить діючому законодавству, зокрема ч.1 ст.50 ЦК.

На нашу думку, батьки неповнолітньої дитини, оцінюючи її можливості, бажання шляхом підприємницької діяльності збільшити свої матеріальні статки, спроби зайнятись цікавою для себе справою, не заперечують проти надання їй цивільної дієздатності в адміністративному порядку через органи опіки та піклування. Надалі таке рішення може слугувати підставою для звернення до відповідного органу про реєстрацію особи як підприємця. Окрім цього, п.3 ч.1 ст.18 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»³⁸ не ставить необхідною умовою для набуття статусу підприємця обсяг дієздатності особи для її звернення із заявою для реєстрації її як суб'єкта підприємницької діяльності. Необхідною умовою є нотаріально засвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника чи органу опіки та піклування- для фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, але не має повної цивільної дієздатності (п.3 ч.1 ст. 18 відповідно до Закону № 2255-IX від 12.05.2022 року).

При цьому існує низка науковців, які вважають, що положення норми п.3 ч.1 ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» слід розцінювати як спеціальну норму, на яку не поширюється дія ч.2 ст.35 ЦК України.

Регулювання та ріст ринкової економіки, і як наслідок, можливість емансипації говорить про прояв рівня культури сучасного суспільства, що впливає на суспільні відносини. Наше держава йде шляхом встановлення високоморального суспільства, розвитку духовних цінностей, прав і свободи людини і громадянина. Це, безсумнівно, означає, що кожен може вільно обирати улюблену справу та діяльність в майбутньому. Тому для неповнолітньої особи, яка бажає займатись підприємницькою діяльністю, держава встановлює певне заохочення у вигляді здатності стати повноцінним учасником цивільних правовідносин залишаючись при цьому неповнолітньою особою.

При зверненні неповнолітнього до суду із заявою про надання повної цивільної дієздатності він може скористатися допомогою **професійного представника**, для цього може виникнути питання щодо укладення договору про надання правничої допомоги. Батьки у випадках непогодження з діями неповнолітнього не можуть здійснювати його захист в суді, оскільки не поділяють його погляди щодо самостійності. В переважній більшості випадків таким представником виступає адвокат. Особливості укладення адвокатом договору про надання правничої допомоги з неповнолітньою особою визначені ЦПК України, Законом України «Про охорону дитинства», Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» та Європейською конвенцією про здійснення прав дітей, в яких наголошується, що дитина має право мати представника, в тому числі адвоката, а відповідно і бути стороною в договорі

³⁸ Закон України «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. № 31-32. ст. 263) Зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

про надання правничої допомоги. Особливої уваги заслуговують ситуації, коли адвокат укладає договір із самою дитиною. Це можливо у випадку досягнення дитиною 14 років. Обов'язковою умовою укладення такого договору є згода батьків, усиновлювачів, піклувальника. Водночас, відсутність такої згоди не означає автоматичну недійсність цього договору. Така позиція підтверджується судовою практикою, зокрема Верховний Суд у постанові від 16.06.2021 у справі № 369/13467/20³⁹ наголосив, що наслідки укладення договору з адвокатом неповнолітньою особою зберігається до того моменту, поки такий договір буде визнано недійсним у судовому порядку. Для представництва неповнолітніх віком від 14 до 18 років достатньо ордеру, але при конфлікті інтересів з батьками, дитина може сама заявити клопотання про призначення їй представника, що є частиною права на захист та європейських стандартів прав дитини. На підтвердження своєї правової позиції Верховний Суд звернув увагу на положення статей 4,5 Європейської конвенції про здійснення прав дітей⁴⁰, згідно яких дитина має право особисто або через інших осіб, чи уповноважені органи заявити клопотання про надання їй представника, який буде представляти її інтереси під час розгляду справи в суді у випадках, якщо національне законодавство позбавляє осіб, на утриманні яких перебуває дитина, права бути її представниками в суді через наявність конфлікту інтересів між батьками та дитиною.

Справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності в судовому порядку характеризуються саме таким конфліктом інтересів між дитиною та її батьками. В п.37 Правил адвокатської етики визначено порядок дій адвоката у разі конфлікту інтересів між дитиною-клієнтом та її батьками. В такій ситуації адвокат має керуватись принципом дотримання якнайкращих інтересів дитини. Відповідно до цього ж пункту Правил, в якому розкриваються етичні аспекти спілкування адвоката з неповнолітньою особою, зазначається, що вік особи не може бути підставою, що виправдовує невиконання або неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків стосовно неповнолітньої особи. Якщо у зв'язку з неповноліттям у дитини знижена можливість приймати виважені рішення, пов'язані зі змістом доручення, адвокат повинен намагатися підтримувати з ним нормальні стосунки, що відповідають вимогам Правил адвокатської етики⁴¹.

Як справедливо зазначається автором статті, «право на безоплатну правову допомогу є ключовим у системі реалізації конституційних прав особи, зокрема неповнолітньої. Одним із основних пріоритетів роботи системи надання безоплатної правничої допомоги в Україні є захист прав дітей, зокрема постраждалих від воєнних злочинів, забезпечення їх доступу до правових послуг, а також поширення правової інформації про їхні права та соціальні гарантії. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» (Про безоплатну

³⁹ Верховний Суд. Касаційний цивільний суд: Постанова від 16.06.2021 № 369/13467/20
URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98267310>

⁴⁰ Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 03.08.2006 року
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

⁴¹ 3^тизд адвокатів України : Правила адвокатської етики від 15.02.2019.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>

правничу допомогу)⁴² значно збузив коло представників, які можуть залучатися до надання безоплатної правничої допомоги. Такий підхід вважаємо виправданим, оскільки жоден з органів та осіб, які надають юридичну допомогу, не можуть замінити професійного адвоката. **Діяльність адвоката носить універсальний характер і ґрунтується на принципах верховенства права, гуманізму, демократизму і конфіденційності. Реалізація права на правничу допомогу заснована на дотриманні принципів рівності всіх перед законом і судом та відсутності дискримінації за віковою ознакою»⁴³.**

ВИСНОВКИ

За результатами власного дослідження та аналізу судової практики в справах про надання особі повної цивільної дієздатності, можна зробити певні висновки. Емансипація – це звільнення особи від опіки та піклування з боку батьків та набуття нею здатності своїми діями набувати права та обов'язки, тобто набуття особою повної цивільної дієздатності. Необхідність надання емансипації в судовому порядку зумовлена законодавчою невизначеністю правового статусу неповнолітньої особи, яка може бути усунена судом шляхом встановлення матеріально-правових юридичних фактів у цивільному процесі.

Емансипація неповнолітньої особи відбувається шляхом: 1. набуття неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності на підставі зазначених у законі юридичних фактів; 2. надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності рішенням уповноваженого адміністративного органу або суду у випадках, передбачених законом.

Надання фізичній особі повної цивільної дієздатності призводить до зміни правового статусу неповнолітньої особи, який повинен здійснюватися в порядку, що гарантує захист прав, свобод чи інтересів неповнолітнього.

У визначених ЦК випадках повну цивільну дієздатність можуть набути чи отримати особи, яким ще не виповнилось вісімнадцяти років. Такими випадками є: 1. реєстрація шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття; 2. працевлаштування особи, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором; 3. народження дитини у неповнолітньої особи, яка записана матір'ю або батьком дитини; 4. бажання неповнолітньої особи займатись підприємницькою діяльністю.

За наявності згоди батьків, усиновлювачів або піклувальника надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності здійснюється в адміністративному порядку за рішенням органу опіки та піклування. За відсутності письмової згоди батьків, усиновлювачів, піклувальника – здійснюється в судовому порядку, передбаченому статтями 301-304 ЦПК. Відповідно до п.2 ч.2 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу (далі ЦПК), суд розглядає

⁴² Про безоплатну правничу допомогу (назва у редакції Закону України від 10.04.2023 р. за № 3022-IX URL: https://ips.ligazakon.net/document/t113460?ed=2023_04_10

⁴³ Кондрат'єва Л.А. ПРАВО НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ЦЬОГО ПРАВА // Ehrlich's Journal. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2024. № 11. С. 43-49 С. 49 URL: <https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/main/issue/view/10/10>

справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності в порядку окремого провадження. При зверненні неповнолітнього до суду із заявою про надання повної цивільної дієздатності він може скористатися допомогою професійного представника (у разі конфлікту інтересів з батьками). Справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності в судовому порядку характеризуються саме таким конфліктом інтересів між дитиною та її батьками. В п.37 Правил адвокатської етики визначено порядок дій адвоката у разі конфлікту інтересів між дитиною-клієнтом та її батьками. В такій ситуації адвокат має керуватись принципом дотримання якнайкращих інтересів дитини.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена матеріальному та процесуальному аспектам справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності за законодавством України. Авторкою статті зазначається, що однією із новел цивільного законодавства України є інститут надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам (емансипації). Суть емансипації полягає у наданні неповнолітній особі повної цивільної дієздатності за наявності підстав, визначених статтею 35 ЦК. В статті акцентується увага на двох способах надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі. За наявності згоди батьків, усиновлювачів або піклувальника надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності здійснюється в адміністративному порядку за рішенням органу опіки та піклування. За відсутності письмової згоди батьків, усиновлювачів, піклувальника -здійснюється в судовому порядку, передбаченому статтями 301-304 ЦПК. Авторкою статті проаналізовано процесуальні особливості розгляду та вирішення цієї категорії справ. Зосереджено увагу на особливості змісту заяви, підсудності, розгляду справи по суті та ухваленні рішення суду. На підставі проведеного теоретичного дослідження та прикладів судової практики зроблено відповідні висновки.

Література

1. Конвенція про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. Дата оновлення: 02.11.2024. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021
2. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Декларація прав дитини. Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
4. Бандурка І. О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозалежність : монографія. / І. О. Бандурка. Х. : Золота миля. 2014. 280 с.
5. Волкова І.І. Щодо визначення поняття «дитина» в національному законодавстві України. Держава та регіони Серія: Право. 2021. № 2 (72). С. 148-150

6. Оргинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: автореф. Дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 2017. 39 с.

7. Єрмоленко Д. О. Правосвідомість молоді: теоретико-правові засади : моногр. / Д. О. Єрмоленко. Запоріжжя : КПУ. 2012. 292 с.

8. Павлюк Н.М. Цивільно-правовий інститут емансипації неповнолітніх: доктринальні підходи до розуміння сутності . Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Ужгород. 2022. С.56-60

9. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: Наук.-практ. комент. К.: Вид. Фурса С. Я.; КНТ. 2006. С. 627

10. Жилинкова И. В. Правовые аспекты эмансипации несовершеннолетних // Проблемы законности. Х.. 2000. № 41. С. 76-77

11. Дербаква Ю.А. Цивільна правосуб'єктність неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Одеса, 2014. 39 с. URL: <http://surl.li/orwwj>

12. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Право власності. Академічний курс: підручник. Київ : Правова Єдність. 2010. 246 с.

13. Ключковська Н. Підстави та порядок надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 7. С. 16–21

14. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" : чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 20 травня 2024 року. Офіційний текст. – К.: Алерта, 2024. 108 с.

15. Голубцова О. О. Емансипація як категорія справ про зміну правового статусу фізичної особи в порядку окремого провадження / О. О. Голубцова // Часопис цивілістики : наук.-практ. журн. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Є. О. Харитонов (заст. голов. ред.), К. Г. Некіт (відп. секр.) [та ін.]. Херсон : Видавничий дім «Гельветика». 2019. Вип. 34. С. 86-89.

16. Оргинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: автореф. Дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 2017. 39 с.

17. Конвенція про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. Дата оновлення: 02.11.2025. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021

18. Узагальнення судової практики щодо розгляду справ по цивільних справах окремого провадження за 1 півріччя 2013 року Вінницьким районним судом Вінницької області, <https://vnr.vn.court.gov.ua/sud0203/analiz/65291/>

19. Рішення № 121596320 від 09.09.2024 , Чутівський районний суд Полтавської області справа № 550/976/24_URL: <https://ct.pl.court.gov.ua/sud1630>

20. Дяченко С.В., Сидорчук В.О. Верховенство права: науковий погляд, нормативне закріплення, судова практика. Юридичний бюлетень. Випуск 6. 2018. С. 71–77.

21. Павлюк Н.М., Карпюк А.О. Інститут цивільної емансипації осіб неповнолітнього віку: компаративне дослідження. Науковий вісник

Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. Випуск 88: частина 1. Ужгород. 2025. С.348-352

22. Мілевський О., Мілевська А. Інститут емансипації за римським та сучасним цивільним правом. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 5. С. 57–61.

23. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 року за № 11 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text>

24. Рішення № 114930266 від 15.11.2023, Фастівський міськрайонний суд Київської області – справа № 381/5071/23 URL: <https://yandex.ru/search/?clid=2285101&>

25. Європейська конвенція про інформацію щодо іноземного законодавства від 07.06.1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_112#Text

26. Z.H. and R.H. v. Switzerland (no. 60119/12) [Article 8], 8 December 2015. URL: <https://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/zh-and-rh-v-switzerlandno-6011912-article-8-8-december-2015>

27. Чорна Ж.Л. Реєстрація шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, як підстава набуття повної цивільної дієздатності Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» 2025. Випуск № 01. С. 243-248

28. Демків Р. Я. Особливості надання повної цивільної дієздатності (емансипація) неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини / Демків Р. Я. // Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 161-164.

29. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Особливості відкриття провадження у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. Університетські наукові записки. 2009. № 1 (29). С. 61–64.

30. Фурса С. Я. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства / С. Я. Фурса // Юриспруденція : теорія і практика. 2008. № 10(48). С. 62-64.

31. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

32. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. В. В. Комарова. Х.: Харків юридичний, 2008. 928 с.

33. Закон України « Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 31-32, ст. 263) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> Зі змінами та доповненнями

34. Верховний Суд. Касаційний цивільний суд: постанова від 16.06.2021 № 369/13467/20 URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98267310>

35. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 03.08.2006 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

36. З'їзд адвокатів України : Правила адвокатської етики від 15.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>

37. Про безоплатну правничу допомогу (назва у редакції Закону України від 10.04.2023 р. за № 3022-IX URL: https://ips.ligazakon.net/document/t113460?ed=2023_04_10

38. Кондрат'єва Л.А. ПРАВО НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ЦЬОГО ПРАВА // Ehrlich's Journal. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2024. № 11. С. 46-49 URL: <https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/main/issue/view/10/10>

39. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>;

Information about the author:

Kondratieva Lyudmila Anatoliivna

Candidate of Law,

Associate Professor of the Department of Procedural Law

Faculty of Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

31 -A S. Vorobkevych, Chernivtsi, 58018, Ukraine